

Příčiny volebních úspěchů KSČ v první republice. Úvaha nad interpretačními možnostmi*

JAKUB RÁKOSNÍK

Klíčové slová: komunistická strana, Československo, první republika, volby

Dodnes zůstává v české i slovenské historiografii nejednoznačně zodpovězenou otázkou, co představovalo klíčové příčiny až překvapivě vysoké volební podpory Komunistické strany Československa (KSČ) v meziválečném období. Tato otázka je tím víc důležitá, že může také poskytnout vodítko pro porozumění procesům v období třetí republiky (1945 – 1948), které nakonec vedly k relativně snadné monopolizaci moci v rukou KSČ. Stefano Bartolini, jeden z nemnoha badatelů, kteří se důkladněji věnovali komparativnímu studiu dlouhodobých úspěchů komunistických stran v evropských zemích, v roce 2000 příznačně konstatoval, že „žádná silná komunistická strana se nerozvinula po druhé světové válce, pokud již neučinila významné organizační pokroky mezi oběma světovými válkami“.¹ Na druhé straně toto Bartoliniho tvrzení není žádoucí příliš přeceňovat (jak ještě bude ukázáno níže), jakkoli jeho postřehy příležitostně přebírají i domácí autoři.² Ve své komparativní analýze se totiž zastavuje na hranicích Železné opony. Až na drobné výjimky si nijak nevšímá komunistického hnutí středo-východní Evropy (včetně Československa), na něž vzájemná převoditelnost praxe stran v západní Evropě už není vždy jednoduše převoditelná. Návaznost na relativní popularitu KSČ z meziválečného období je v české i slovenské historiografii celkem nesporná, třebaže tento faktor nebývá považován jako prvořadý a určující pro výsledky voleb v květnu 1946.³

Při hledání odpovědi na základní otázku tohoto článku (tj. v čem spatřovat příčiny relativní síly komunistické strany v první republice) můžeme v rovině ideálních typů rozlišit následující výkladové postupy, jež budeme považovat za východisko dalších úvah.

* Příspěvek vznikl v rámci projektu Prvok P12, jehož nositelem je Filozofická fakulta UK (Historie v interdisciplinární perspektivě).

¹ BARTOLINI, Stefano. *The Political Mobilization of the European Left 1860 – 1980: The Class Cleavage*. Cambridge : CUP, 2000, s. 522.

² Srv. HLOUŠEK, Vít – KOPEČEK, Lubomír. *Politické strany: původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*. Praha : Grada, 2010, s. 55-56.

³ RUPNIK, Jacques. *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*. Praha : Academia, 2002, s. 250-258.

Na jedné straně lze hovořit o *intencionalistickém výkladu*, jehož podstata spočívá ve zdůraznění určující úlohy politických vůdců v době ustavení strany v letech 1920 – 1921. Ústřední postavou takto konstruovaného výkladu je pak pochopitelně Bohumír Šmeral, který do poslední chvíle usiloval o převedení většiny členské základny původní sociálně demokratické strany pod křídla tzv. marxistické levice – budoucí komunistické strany. Tím, že byla tato jeho taktika v podstatě úspěšná, se pak vysvětluje schopnost KSČ fungovat jako masová strana, jež zmobilizuje dostatečnou část elektorátu k tomu, aby mohla být jednou z nejsilnějších stran v republice. Tomu navíc nahrávala relativně umírněná politická taktika, která až do zahájení důsledné bolševizace strany v druhé polovině 20. let dokonce ani nevyklučovala, že by se KSČ mohla stát součástí vládní koalice v podobě nějaké formy tzv. dělnicko-rolnické vlády, za což byl později Šmeral opakovaně pranýřován zvláště ze strany mladé stranické levice, postupně se koncentrující kolem osoby Klementa Gottwalda.⁴

Opačné stanovisko můžeme označit jako *strukturální výklad*. V tomto případě jsou akcentovány strukturální předpoklady síly komunistického hnutí, jako je sociální struktura československé společnosti, systém politických stran apod. Význam jednotlivých osobností je potlačen ve prospěch těchto okolností, jež ve vztahu k aktérům působí jako vnější. V obou případech jde o pouhá ideálně-typická zjednodušení, která v čisté podobě v historiografii nikde nenajdeme. Ovšem při re/konstrukci kauzality jednotliví autoři nutně inklinují k jednomu nebo druhému pojetí, tj. zdůrazňují spíše úlohu jednotlivců nebo naopak podmínek, v nichž byli tito aktéři nuceni působit.

Na následujících řádcích se pokusíme kriticky analyzovat v historiografii nejběžnější argumenty, pomocí nichž bývá úspěch KSČ vysvětlován. V následujícím rozboru se pozornost soustředí především na volby z roku 1925, protože tehdy se zformovala struktura voličské podpory KSČ. V dalších volbách sice z hlediska získaných procent variovala, avšak zároveň zůstávala z hlediska relativní síly strany v jednotlivých regionech stabilní až do zániku první republiky. Samotné prameny při hledání příčin tohoto jevu badateli nepoví mnoho. Podíváme-li se na volební program z roku 1925, s výjimkou vzdáleného eschatologického příslibu sociálně spravedlivé společnosti, které se má dosáhnout revoluční cestou skrze vytvoření diktatury proletariátu, v dílčích bodech týkajících se otázek, jež se obyvatel mohly dotknout okamžitě, příliš originálních bodů nenalezneme. Příznačně také historička Linda Osyková ve své nedávné monografii konstatuje, že „*programy sociálních demokratů a komunistů se ve většině bodů překrývaly (sociální opatření orientované hlavně na dělníky a rolníky, postavení žen, úplná odluka církve a státu apod.), rozdíl bylo možné vidět v radikálnějších řešeních KSČ.*“⁵

⁴ Srv. REIMAN, Pavel. Materiál k programu KSČ (Předloženo V. sjezdu strany za bolševickou levič). In *Protokol V. řádného sjezdu KSČ*. Praha : Svoboda, 1978, s. 656-691.

⁵ OSYKOVÁ, Linda. *Volebné kampaně politických stran na Slovensku počas 1. ČSR*. Bratislava : Historický

Sami komunisté pritom venovali výsledkům voleb eminentní pozornost. Karl Kreibich na stránkách *Komunistické revue* koncem roku 1925 vytvořil i jejich kvalifikovaný kritický rozbor. Konstatoval zde, že evidentně socialistická a národní myšlenka pozbyly mnoho ze své přitažlivosti a že z této deziluze nejvíce profitovaly klerikální strany: „Z tohoto seskupení vysvítá, že v českém dělnictvu je národní ideologie silnější a radikálnější, socialistické myšlení v českém maloměšťáctvu silnější než-li u Němců. ... [Klerikalismus] zužitkoval z největší části zklamání pracujících mas nad selháním sociálních ilusí popřevratových dnů a ztroskotané naděje na sociální vykoupení pro svůj mlýn. V tom je také pravá příčina zeslabení socialistických stran v jejich souhrnu. Komunistická strana není tedy příčinou tohoto úpadku. Ona uchránila milion pracujících před zoufalstvím zklamání a zachránila je pro revoluční třídní boj. Ona také vytvořila a organisovala uprostřed národnostního tříštění socialistických stran pevné jádro skutečného a bezpodmínečného mezinárodního proletářského semknutí.“⁶ V Národním archivu se dochoval precizní statistický rozbor výsledků čítající několik desítek stran, ve kterém Antonín Zápotocký konstatoval, že „pro nás nebyly volby žádným překvapením“.⁷ Je překvapující, že si ve svém projevu téměř vůbec nevšímal nacionální dimenze rozložení voličské podpory. Zato výstižně konstatoval, že komunisté jsou „jedinou stranou, jejíž pozice je ve všech oblastech ČSR, a to jak ve městech, tak na venkově, ve všech zemích a mezi všemi národy rozprostřena“.⁸ Zároveň se však Zápotockého marxistická třídní analýza jeví jako příliš zjednodušující (avšak v kontextu pochopitelná), když posléze usuzoval, že KSČ je jedinou protiváhou „buržoazie ve městech, agrárníků na venkově a klerikalismu v řadách zaostalé a nedostatečně osvícené chudiny“.⁹

Konstatování o rovnoměrném rozprostření voličské podpory KSČ napříč územím republiky by nemělo zastřít četné, nikoli nepodstatné odchylky. Pro pozdější domácí historiografii volební výsledky KSČ nepředstavovaly příliš přitažlivé téma pro analýzu. Hlavní autoritativní přehledová publikace z 60. let *Dějiny KSČ* si voleb příznačně všimla jen minimálně, a ještě méně pak vysvětlování příčin regionálních diferencí v procentních ukazatelích.¹⁰ Tento nezáměr vyplýval z omezení marxistické analýzy, která byla založena na přesvědčení o objektivně daných třídních zájmech určených třídní pozicí jednotlivce. Ta se manifestuje ve volbách hlasováním pro stranu reprezentující odpovídající třídní zájmy. Pokud volič volí jinak, nutně nenahlédl tyto své objektivně dané zájmy, a proto podléhá v různé míře falešnému vědomí. V rámci binárních kategorií (základ-

ústav SAV, 2012, s. 87. K dobové reflexi komunistické volební kampaně viz též GUTTMANN, Josef. Naše volební kampaň. In *Komunistická revue*, 1925, č. 2, s. 699-702.

⁶ KREIBICH, Karl. K výsledku voleb. In *Komunistická revue*, 1925, č. 2, s. 696.

⁷ *Die Wahlergebnisse der Reichswahlen in der CSR und deren Wertung vom organisatorischen Standpunkte. Referat des Gen. A. Zapotoczky, erstattet auf der Organisationskonferenz der KPC am 18. 1. 1926.* Uloženo: Národní archiv, fond (f.) ÚV KSČ 1921–1945, karton (k.) č. 2.

⁸ Na tuto důležitou skutečnost právem poukazovala i pozdější historiografie. Viz ZINNER, Paul. *Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia 1918 – 48.* New York : Frederic A. Praeger, 1963, s. 59-67.

⁹ *Die Wahlergebnisse der Reichswahlen in der CSR*, s. 14.

¹⁰ Srv. *Dějiny Komunistické strany Československa.* Praha : Státní nakl. politické literatury, 1961.

na/nadstavba; pokrok/reakce; buržoazie/proletariát; nacionalismus/internacionalismus apod.) nezbývalo v historiografii mnoho prostoru pro úvahy o tom, že politická identita jednotlivců se formuje podstatně složitějším způsobem, než jaký evokuje marxistická představa o jejím primárně ekonomickém založení.¹¹ Proto také úvahy historiků na toto téma v předlistopadové historiografii nepřesahovaly výše naznačené rozbory Kreibicha a Zápotockého. Příznačně přistupuje k tématu ve svých pamětech Pavel Reiman, hlavní editor výše zmíněné přehledové práce. Pokud reflektuje sílu KSČ, tak vždy z hlediska míry uvědomělosti proletariátu, výkyvů hospodářského cyklu a případně též represe ze strany státní moci. Výkyvy ve voličské podpoře ostatních socialistických stran pak odvozuje od proměn v jejich „*přisluhování buržoazii*“.¹²

Pro překonání takové velmi zúžené perspektivy považujeme za žádoucí pokusit se o jejich přehledné utřídění v rámci široké plurality relevantních příčin. Jako teoretický návod pro takový cíl mohou posloužit např. úvahy Fernanda Braudela o různých rovinách historického času. Jakkoli ty se ve své původní verzi vůbec netýkaly politických dějin, které u Braudela tvořily maximálně jednu dílčí časovou rovinu, jeho pozdější pokračovatelé se již nijak neostýchali konceptualizovat čas čistě politické historie tímto braudelovským postupem. René Rémond, zajímající se v této souvislosti především tématem revoluce, prvnímu (rychlému) času vyhrazoval převraty, volby, ministerské krize, parlamentní jednání o zákonech apod. Střední trvání, jehož jednotkou nejsou měsíce či roky, nýbrž spíše desetiletí, přisuzoval volebnímu systému, životnosti režimů, či existenci politických stran. Braudelův dlouhý čas (*longue durée*) pak Rémond vyhradil např. politickým ideologiím, jejichž trvalost běžně překračuje horizont staletí.¹³

Tyto tři temporality mohou tvořit východisko dalších úvah, i pokud jde o systematizaci kauzálních vztahů vysvětlujících sílu komunistické strany, jež jsou v různé míře nahodile zpracovány v sekundární literatuře či jsou jednotlivě postižitelné v rozličných pramenech. Do rychlého času v následujícím textu zařazujeme otázku vůdcovství a politické taktiky. Do středního času organizační struktury dělnického hnutí a povahu politického systému první ČSR. V rámci dlouhého času je posléze pojednáno o struktuře obyvatelstva a štěpných liniích v rámci občanské společnosti meziválečného Československa.

Rychlý čas

Z hlediska re/konstrukce kauzality je nejsnazší a v pramenech také relativně snadno doložitelné vysvětlení síly KSČ prostřednictvím efektivní taktiky jejích vůdců. Ačkoli Karl Kreibich nebyl mezi německými sociálními demokraty tak úspěšný jako Bohumír Šmeral

¹¹ K omezením třídní analýzy v české historiografii viz RÁKOSNÍK, Jakub. Třídní boj v marxistické historiografii. In JIROUŠEK, Bohumil a kol. *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2008, s. 287-300.

¹² Srv. REIMAN, Pavel. *Ve dvacátých letech*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1966, s. 296-301.

¹³ Podrobněji viz LEDUC, Jean. *Historici a čas*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 38-39.

mezi českými, aby v roce 1921 přetáhl na stranu radikální levice většinu původní sociální demokracie, v obou případech se nejednalo o bezvýznamné sekty věrných, nýbrž o masová uskupení, která se stala základem sloučené komunistické strany.¹⁴ K úspěchu pak významně přispěla i jejich následná politická taktika, která (zvláště v porovnání s pozdějším obdobím) vyznívala relativně umírněně a nevyklučovala ani možnost pozitivní parlamentní spolupráce ve smyslu jednotné fronty. Tento způsob vysvětlení ovšem nedostačuje pro období od roku 1926, kdy Šmeral byl funkce v Moskvě do značné míry izolován od domácího hnutí (a Kreibich jej v roce 1927 do Moskvy následoval).¹⁵ KSČ si zachovala relativní sílu i nadále. A nepodlomila ji ani bolševizace, což dosvědčují výsledky voleb z roku 1929, kdy navzdory poklesu podpory, který lze přisuzovat vnitřním zmatkům ve straně bezprostředně před a po V. sjezdu, si i nadále zachovala podporu nezanedbatelné části československého elektorátu. Z druhého místa se sice propadla na místo čtvrté, což však stále znamenalo tři čtvrtě milionu hlasů. Na základě těchto výsledků lze oprávněně předpokládat, že drtivá většina těch, kteří se od bolševizované KSČ nyní odvrátili, podpořili sociální demokracii, jež nyní vystřídala komunisty na pozici druhé nejsilnější strany v Československu (a nejsilnější v českých zemích).¹⁶

Na přelomu dekády bylo mezinárodní komunistické hnutí ovládáno taktikou „třída proti třídě“, v historiografii běžně považovanou za vrcholné období sektářství.¹⁷ Vliv této taktiky na proměny masové podpory československých komunistů však není jednoznačně zodpověditelný. Z intencionalistické perspektivy naznačené v úvodu situaci hodnotil Zdeněk Kárník následovně: *„Bolševizační Gottwaldův převrat v KSČ už už sliboval přeměnit tuto kdysi největší politickou stranu českých zemí v sektářskou druhořadou organizaci radikálů, křiklounů a skandalistů. Možnosti Gottwaldova vedení však zřejmě byly podceny; dokázalo vynalézavě uplatňovat zdánlivě nesmyslné pokyny z Moskvy a přivést v ČSR k životu typ hnutí a organizací, jaké republika do té doby neznala.“*¹⁸ Pohlédneme-li na situaci v širší perspektivě, sektářská taktika neměla všude shodné dopady. Zatímco ve Francii působila naprosto destruktivně (mezi rokem 1928 a 1933 se členská základna

¹⁴ Vojtěch Mencl z tohoto faktu dovozoval důvody, proč byla v následujícím období německá sociální demokracie v ČSR radikálnější ve svých požadavcích než československá. Příčinný vztah tu však není průkazný. Daleko důležitější mohla totiž být skutečnost, že na rozdíl od své československé bratrské strany, dostala německá strana příležitost účastnit se přímé tvorby vládní politiky teprve v roce 1929. Srv. MENCL, Vojtěch. *Předpoklady a počátky bojů KSČ za jednotnou frontu*. Praha : Vojenská politická akademie, 1960, s. 135.

¹⁵ Viz životopisné medailony Kreibicha a Šmerala In KOLÁŘ, František (ed.) *Politická elita meziválečného Československa 1918 – 1938*. Praha : Pražská edice k. s., 1998.

¹⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře I. republiky*, díl 1. Praha : Libri, 2000, s. 558.

¹⁷ Ke genezi srv. SOMMER, Vítězslav. *Revoluce nebo spolupráce? KSČ a otázka sjednocení levice před VII. kongresem Kominterny*. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 4. Praha : Dokořán, 2009, s. 15-45; RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří. *Kapitalismus na kolenou – Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost 1929–1934*. Praha : Auditorium, 2012, s. 259-280; POKORNÁ, Jiřina. *Na počátku 30. let*. Praha : Svoboda, 1967, s. 26-32.

¹⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře I. republiky*, díl 2. Praha : Libri, 2002, s. 116.

francouzské komunistické strany zredukovala na polovinu), německá komunistická strana naopak v tomto období slavila největší úspěchy a její členská základna mezi rokem 1929 a 1932 narostla o zhruba sto padesát procent.¹⁹ Stěží tento protikladný vývoj lze vysvětlovat prostřednictvím neschopnosti Maurice Thoreze, resp. schopností Ernsta Thälmana. Zdá se, že určující roli zde mohl sehrát dopad velké hospodářské krize, který byl obzvláště v prvních letech ve Francii v porovnání s Německem podstatně mírnější. Proto i v Gottwaldově případě je nutné brát v úvahu vnější okolnosti jeho působení, kdy masová dlouhodobá nezaměstnanost poskytla československým komunistům zástupy nových sympatizantů (hnutí nezaměstnaných),²⁰ třebaže členská základna strany představovala v porovnání s obdobím první poloviny 20. let i nadále pouhý zlomek původních počtů.²¹

Pohlédneme-li na výsledky posledních parlamentních voleb z roku 1935, v porovnání s předchozími si KSČ mírně polepšila (do poslanecké sněmovny získala 849 509 hlasů). Ovšem voličů bylo o 11 % více, a proto v relativních číslech zůstala KSČ v podstatě na stejných číslech (získala 10,32 % hlasů, což bylo o 0,12 % více než v roce 1929) a zůstávala tak opět čtvrtou nejsilnější politickou stranou.²² Lze tedy prozatím na tomto místě konstatovat, že KSČ navzdory radikálním proměnám taktiky během 20. a 30. let a s tím spojenými personálními proměnami v nejvyšším vedení, patřila po celé období k silným politickým stranám těšícím se masové podpoře voličů. Proto považujeme za potřebné vzít v úvahu další podmínky, které mohly být příčinou této skutečnosti a které by zároveň nebyly převoditelné na kvalitu vůdčích osob nebo politickou taktiku.

Střední čas

Komparativní historická literatura se celkem shoduje v názoru, že pro sílu komunistických stran měla význam organizace dělnického hnutí v předchozím období. Na základě západoevropského srovnání již výše citovaný Stefano Bartolini konstatoval: „*Síla sociální demokracie ve volbách vždy koreluje s vysokou mírou odborové organizovanosti a pochopitelně s existencí dostatečně četných sociálně demokratických organizací. Hlasy pro komunisty korelují s těmito ukazateli v přesně opačném gardu. Podpora komunistů má*

---

¹⁹ WIRSCHING, Andreas. The Impact of „Bolshevization“ and „Stalinization“ on French and German Communism: A Comparative View. In LaPORTE, Norman – MORGAN, Kevin – WORLEY, Matthew (eds.) *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: Perspectives on Stalinization 1917 – 53*. New York : Palgrave, 2008, s. 99.

²⁰ Podrobněji viz RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrácená tvář meziválečné prosperity – Nezaměstnanost v Československu 1918 – 1938*. Praha : Karolinum, 2008, s. 254-270.

²¹ Na VI. sjezdu v roce 1931 delegáti zastupovali něco přes 40 tisíc členů. *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 289. V době vzniku lze reálně odhadovat zhruba 300 tisíc členů. V době I. sjezdu 1923 asi 123 tisíc. Členská základna KSČ po zbytek meziválečného období oscillovala mezi 150 tisíci členy v roce 1928 a 25 tisíci v roce 1930. AGNEW, Jeremy – McDERMOTT, Kevin. *Komintern: Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*. Praha : Lidové noviny, 2011, s. 124; RUPNIK 2002, s. 85.

²² KÁRNÍK, Zdeněk. KSČ – úspěchy a neúspěchy v klíčové významných parlamentních volbách v roce 1935. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, sv. 1. Praha : Dokořán, 2003, s. 71-73.

*tendenci slábnout tam, kde odborová organizovanost je vyšší a kde jsou konkurenční socialistické strany dobře organizovány.*²³ Tento závěr sice zní logicky, avšak vyžaduje komentář. Československo po první světové válce patřilo mezi země s nejvyšší odborovou organizovaností na světě. V relativních počtech překračovaly československých 14,52 % odborově organizovaných na evropském kontinentě jen Německo (21,04 %) a Rakousko (17,28 %) a přibližovala se jim Velká Británie (13,85 %).²⁴ Odborové hnutí zde však bylo fragmentarizováno více než bylo obvyklé v ostatních zemích Evropy.²⁵ To jistě komunistům usnadňovalo působení v odborovém hnutí, protože tím méně často naráželi na nedobytné organizační bašty sociální demokracie. Ty přesto existovaly. Byly však teritoriálně relativně omezené – nejznámější případ v tomto směru jistě představuje západočeská Plzeň nebo v jisté míře slezská Ostrava, v níž sice sociální demokracie vítězila, ale zároveň i KSČ dosahovala nadprůměrných zisků.²⁶ Tím, že se komunistům v počátcích podařilo rozštěpit sociálně demokratickou stranu i její odborové organizace, se významně narušila organizační převaha sociálních demokratů.²⁷ Zároveň však lze považovat za výstižné zobecnění, které vyslovil již dávno Zdeněk Suda: navzdory marxistickým předpokladům o dělnické třídě z velkých průmyslových závodů jako nejuvědomělejší části proletariátu, komunisté v centrech industrializace českých zemích zásadně (s čestnou výjimkou Kladna) zaostávali za sociálními demokraty. Největší podpory se naopak dočkávali v zaostalých zemědělských oblastech na Slovensku a Podkarpatské Rusi.²⁸

Neschopnost komunistů prolomit pozice sociální demokracie v industriálních oblastech, kde existovala dlouhá tradice organizovaného dělnického hnutí, měla závažné důsledky pro organizační cíle KSČ, která se stále více začala zaměřovat na získávání dosud

²³ BARTOLINI 2000, s. 529.

²⁴ Procenta jsou citovaným autorem ne zrovna vhodně určována ve vztahu k celkovému počtu obyvatel a nikoli jen k zaměstnancům, což by bylo logičtější. OBERSCHALL, Albin. *Odborové organizace zaměstnanecké v Republice československé – Statistická studie za léta 1913 – 1922*. Praha : Státní úřad statistický, 1924, s. 14.

²⁵ Podrobnější rozbor viz RÁKOSNÍK, Jakub. *Odborové organizace v počátcích Československa*. In *Na pozvání Masarykova ústavu 3*. Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2007, s. 61-63.

²⁶ Srv. PICHLÍK, Karel – BARTOŠEK, Karel. *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku – O úloze pravicových sociálních demokratů*. Praha : Státní nakl. politické literatury, 1954.

²⁷ Historikové přitom věnovali velkou pozornost spekulacím na adresu chybné taktiky Václava Bolena, která vedla k tomu, že v rámci Odborového sdružení československého (OSČ) se komunistům nepodařilo v době štěpení v roce 1922 získat většinu (byť jen těsně). Ze zpětného pohledu se zdá, že význam této otázky byl zbytečně přeceňován. Udržení jednotných odborů v roce 1922 byla nereálná představa a to i za předpokladu, že by Bolenuv odborový svaz zemědělských a lesních dělníků byl připuštěn na VII. sjezd OSČ a že by tam příznivci Moskvy získali nakonec většinu, která by za daného rozložení sil byla nepochybně většinou jen velmi těsnou. Úloha stoupenců Amsterdamské a Moskevské odborové internacionály by se tím jen vyměnila. Zatímco ve skutečnosti byli v létě 1922 vylučováni rudí odboráři, v případě opačného sjezdového výsledku by se odštěpovali reformisté od rudého vedení. Být pro Amsterdam a zároveň pro Moskvu bylo v případě odborářského ústředí nemožné a s ohledem na množství členů, které se následně Mezinárodnímu odborovému svazu podařilo skutečně získat, stěží lze předpokládat, že při opačném výsledku sjezdu podařilo získat drtivou většinu členstva.

²⁸ SUDA, Zdeněk. *Zealots and Rebels: A History of the Communist Party of Czechoslovakia*. Stanford : Hoover Institution Press, 1980, s. 83.

neorganizovaných dělníků. Tato tendence se posílila zvláště od roku 1929, kdy v důsledku bolševizační radikalizace strana ztratila většinu zbylých bývalých sociálních demokratů ze svých řad. Proto také Pavel Reiman na V. sjezdu hovořil v následujícím smyslu: „Právě neorganizovaní se prokázali jako pevný, nový kádr pro naši nastávající politiku strany.“ A Kurt Babel mu sekundoval prohlášením, že „všichni funkcionáři jsou povinni starat se o to, aby dělnická aristokracie neodvolatelně a co nejrychleji, pokud není bezpodmínečně ochotna spolupracovat na nové linii, byla nahrazena novými revolučními dělníckými živly“, k čemuž dodával: „Je zde význačný fakt, že dělnice a dělníci, zvláště neorganizovaní, a mládež chtějí bojovat.“ Rudolf Slánský posléze již rovnou hovořil o očištění od oportunistických elementů a „nahrazení jich novými elementy, vybranými z řad zvláště nekvalifikovaných a neorganizovaných dělníků“.²⁹ Této tendenci odpovídala od roku 1929 proměna členské základny.

Vedle organizační struktury dělnického hnutí byla v úvodu mezi faktory střednědobé povahy jmenována také povaha politického systému. Konsociační povaha prvorepublikové demokracie, která na jedné straně dokázala generovat podivuhodnou stabilitu celého systému, měla i své odvrácené stránky, jichž si již mnozí současníci byli vědomi. Konsociační demokracie znamená, že vláda ve státě je budována nikoli na prostém principu většiny, nýbrž s ohledem na cíl, aby byl ve vládě zastoupen maximální počet relevantních segmentů společnosti. A přesně to byla logika, která vystupovala nejvýrazněji do popředí v případě tzv. koncentrační koalice 30. let. Lze konstatovat, že po revolučním období ustavování státu se ve 20. letech vytvořil fungující systém, který v zásadě naplňoval klíčové znaky tohoto teoretického modelu. Ve 30. letech však začal být ohrožován rostoucími centrifugálními tendencemi. Roli zde sehrávaly dva faktory, které lze považovat za obecné handicap konsociačního typu demokratického režimu: za prvé, tento model sice zajišťuje zastoupení klíčových segmentů společnosti v exekutivě, avšak na druhé straně může vést k jejich ještě silnějšímu vzájemnému uzavírání a odcizení – v důsledku rostoucího nacionálního napětí ve 30. letech tato segmentace zřetelně posilovala.³⁰ Za druhé, „kartel elit“ může mít negativní konsekvence v podobě posilování antisystémové opozice. Za takovou opozici zde chápeme strany, jež mají za cíl změnit existující pravidla hry, tj. změnit ústavní systém, kam logicky náleží i komunisté. V parlamentní diskusi nad vládním prohlášením o hospodářské krizi Karel Kramář 10. února 1931 tematizoval tuto zásadní otázku československé politiky, když tehdy prohlásil: „V době hospodářské krise je takováto široká koalice ... snad nejvíce na místě ... Povinností této koalice je ukázati, že v těžkých kritických dobách je zde v Československé republice majorita, veliká majorita, obsahující všechny třídy výrobní, ochotná pracovati společně

²⁹ Protokol V. řádného sjezdu KSČ, s. 66, 93, 239.

³⁰ K empirickým faktům pro tento argument v případě odborového sdružení viz RÁKOSNÍK 2007, s. 56-70.

na přemožení těžké krise.³¹ Kramář nebyl zdaleka sám, kdo v široké koalici spatřoval výhodu. Zapomínal však tím zároveň na skutečnost, že taková koalice je ve svém rozhodování velmi těžkopádná a že s její existencí mizí demokratická opozice, která by jednak představovala alternativu a jednak fungovala i jako účinný nástroj kontroly exekutivy, což v posledku podkopává stabilitu demokratického uspořádání.³² A ještě jednu důležitou věc ve výše citovaném projevu Kramář nevyslovil. Při zařazení všech (či naprosté většiny) systémových stran do vládní koalice, nezbyvá nespokojenému voliči jiná možnost, než volit antisystémovou opozici. O rostoucích centrifugálních tendencích československého politického systému výmluvně vypovídají výsledky voleb z roku 1935,³³ ve kterých strany požadující fundamentální změny systému získaly přes 40 % hlasů. KSČ je právem počítána mezi takové strany, i navzdory své dočasně umírněné taktice spojené s doktrínou lidové fronty.³⁴ Zatímco do té doby byla existující koncentrační koalice volbou z rozumu, po těchto volbách se stala v podstatě jedinou možností vytvoření efektivní vládní většiny.³⁵ Prameny nám neumožňují přesněji kvantifikovat, jaký měly takové protestní hlasy podíl na uchování volební podpory KSČ v celostátním měřítku navzdory jejím ztrátám v německých oblastech ve prospěch henleinovců. Na základě teoretické literatury takové protestní hlasy však s vysokou pravděpodobností můžeme předpokládat.³⁶

Dlouhý čas

Jednu z nejstarších historicko-teoretických studií o volební podpoře KSČ vytvořil Richard Burks na počátku 60. let, který její volební úspěchy vykládal především

³¹ *Stenografické záznamy PS NS*, volební období 1929–1935, 103. schůze, 10. února 1931.

³² Srv. CHALUPNÝ, Emanuel. Politické soustavy v Československu 1928 – 1932. In *Sociologická revue*, 1932, č. 3, s. 219-226.

³³ K pojmu centrifugální demokracie viz SIAROFF, Alan. The Fate of Centrifugal Democracies: Lessons from Consociational Theory and System Performance. In *Comparative Politics*, 2000, č. 32, s. 317-332.

³⁴ Eva Broklová uvádí, že po těchto volbách měly nestátotvorné strany (nepracuje s pojmem antisystémová strana, ale význam obou pojmů je totožný) 135 z celkových 300 mandátů. BROKLOVÁ, Eva. Nesamozřejmost demokracie. In KOVÁČ, Dušan – HOENSCH, Jörg K. (eds.) *Ztroskotání spoluzítí. Češi, Němci a Slováci v první republice 1918 – 1939*. Praha : MZV ČR, 1993, s. 73.

³⁵ Srv. KÁRNÍK 2002, s. 498. Autor k tomu poznamenává: „Kritičnost situace vyvstane před očima, když sečteme volební úspěchy politických stran, které demokratickou ČSR zásadně odmítaly. Extrémistické strany SdP a KSČ měly za sebou v celé ČSR spolu s maďarskými spojenými stranami 29 % hlasů, a s těmi, které chtěly změnit její demokratický režim (Národní sjednocení, Autonomistický blok a Národní obec fašistická) 43,4 % hlasů.“

³⁶ Srv. GRANDE, Edgar. Parteiensystem und Föderalismus. Institutionelle Strukturmuster und politische Dynamiken im internationalen Vergleich. In BENZ, Arthur – LEHMBRUCH, Gerhard (eds.) *Föderalismus. Analysen in entwicklungsgeschichtlicher und vergleichender Perspektive*. Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2002, s. 179-212; CARAMANI, Daniele – MÉNY, Yves (eds.) *Challenges to Consociational Politics: Democracy, Identity, and Populist Protest in the Alpine Region*. Brussel : P.I.E. Peter, 2005, s. 77; SMELSER, Neil – BALTES, Paul (eds.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Amsterdam : Elsevier, 2001, s. 2631; LUTHER, Kurt Richard – DESCHOUWER, Kris. *Party Elites in Divided Societies: Political Parties in Consociational Democracy*. London : Routledge, 1999, s. 230.

z perspektivy existence multietnické společnosti v meziválečném Československu.³⁷ Podle tohoto autora síla KSČ vyplývala především z toho, že se komunistům podařilo stát se stranou periferního protestu a podchytit tak hlasy, které by jinak získaly nacionalistické, resp. iredentistické strany, reprezentující etnické menšiny.³⁸ Tomu jistě napomáhala ostrá protičeskoslovenská rétorika KSČ kladoucí důraz na heslo „sebeurčení až do odtržení“. Problém s touto interpretací ovšem spočívá jednak v nestejně míře podpory KSČ mezi národnostními menšinami a jednak v tom, že stěží lze Slováky a do značné míry i Rusíny považovat bez dalšího za menšiny, jak činí Burks. Zemkovy analýzy výsledků voleb na Slovensku ukazují, že Burksovy předpoklady do značné míry platí pro tamní etnické menšiny – v první řadě pro Maďary. KSČ od roku 1925 se dočkávala nejsilnější podpory právě ve volebních krajích s největším podílem menšin (Nové Zámky, Košice), třebaže ve volbách v roce 1935 se tento jev významně oslabil, což s největší pravděpodobností souvisí s tehdejší obrátou v politice KSČ.³⁹ Zároveň nelze zapomenout, že i přes náhlou vstřícnost k československé státnosti v éře taktiky lidové fronty strana zároveň nijak nerevidovala svůj národnostní program a pouze jej z taktických důvodů ve své propagandistické práci v období 1935 – 1938 nestavěla na odiv.⁴⁰ Pro Němce v českých zemích však KSČ nedokázala být zdaleka tak přitažlivou stranou jako pro české obyvatelstvo.⁴¹

Na kritice Burksových tezí založil vysvětlení volebních úspěchů KSČ Zdeněk Suda, který pro svůj cíl využil rokkanovskou analýzu⁴² štěpných linií rozdělujících moderní občanskou společnost. S citovaným autorem se Suda ztotožnil v názoru, že síla meziválečných komunistických stran (a to nikoli jen československé) primárně nevyplývala z konfliktu zájmů vycházejících ze štěpné linie mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, jak by vyplývalo z marxistické teorie i z vlastní komunistické rétoriky, že se jedná o stranu dělnickou. Jinými slovy řečeno, její síla primárně „*nevyplývala z ekonomických rozporů rozvinuté industriální společnosti*“.⁴³ Jak jsme již viděli výše, podpora v zemědělských oblastech byla zcela zásadní. Burks v tomto směru dodává, že KSČ v rámci střední a východní Evropy nebyla se svou vysokou podporou pocházející z agrárních (a zaostalejších) oblastí

---

³⁷ BURKS, Richard Voyles. *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*. Princeton : University Press, 1961.

³⁸ S pojmem „strana periferního protestu“ pracuje z domácích politologů např. Lubomír Kopeček. Viz KOPEČEK, Lubomír. *Aplikace rokkanovské teorie cleavages na české politické strany na počátku éry masové politiky*. (Dostupné na webu: www.cepsr.com, poslední náhled 25. 5. 2013).

³⁹ ZEMKO, Milan. Voličstvo stran národnostních menšin a komunistické strany na Slovensku v parlamentních volbách za predmíchovskej republiky. In BYSTRICKÝ, Valerián – ZEMKO, Milan (eds.) *Slovensko v Československu (1918 – 1938)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 185-194.

⁴⁰ RUPNIK 2002, s. 146.

⁴¹ BURKS 1961, s. 134.

⁴² K tomu viz ROKKAN, Stein – LIPSET, Seymour M. *Party Systems and Voters Alignments*. London : Free Press, 1967.

⁴³ SUDA 1980, s. 86.

žádnou výjimkou.⁴⁴ Extrémní případ tu představovala Podkarpatská Rus, kde KSČ v doplňovacích volbách v roce 1924 získala na první pohled těžko uvěřitelných 40 % hlasů, třebaže ani v tomto případě nebyla podpora mezi tamními etniky rovnoměrně rozvrstvená (větší mezi Maďary a Židy, nižší mezi rusínským obyvatelstvem). Do roku 1935 tato podpora sice klesla na 25,6 %, ale výsledky KSČ zde v porovnání s celostátními byly stále vysoce nadprůměrné (stále zde byla nejsilnější stranou), a to bez ohledu na polohu volebních obvodů, zda se nacházely ve městech, v zemědělsky úrodných oblastech nebo zaostalých horských.⁴⁵ Sudovo důkladnější rozpracování Burksových východisek nakonec vedlo k následujícímu závěru: *„Zdá se, že pouze tam, kde nespokojenost ze ztráty politických privilegií [některého z národů] byla doprovázena negativním vnímáním sociálních nákladů ekonomického rozvoje a obecných dopadů změny – tedy tam, kde štěpná linie vyplývající z napětí mezi státním národem a podmaněným etnikem se překrývala se štěpnými liniemi průmysl/zemědělství a podnikatelé/zaměstnanci – objevovala se silná přichylnost ke komunistickému hnutí. ... Tím by pak bylo možné vysvětlit silnou prokomunistickou orientaci v převážně slovenských a rusínských oblastech ve východní části [republiky], které patřily mezi nejméně rozvinuté. Jinými slovy řečeno, volební statistika z roku 1925 demonstruje podporu komunistů jako protestní hlas nespokojených segmentů populace chycených v síti sociální změny a zároveň bud' odmítající legitimizační nároky politického řádu, nebo mající nejasné vědomí o své politické úloze.“*⁴⁶

Ještě vyšší míru abstrakce (ba dokonce možná přímo spekulace) v porovnání s výše naznačenou analýzou cleavages společnosti meziválečného Československa vyžaduje pokus o interpretaci volebních výsledků pomocí mentálních map obyvatelstva. Již dříve si řada autorů všímala výrazného egalitářství českého národa, které je patrně napříč 20. stoletím. Jan Patočka v tomto směru hovořil o „elementárním demokratismu“ Čechů.⁴⁷ Nejčastěji pak kořeny tohoto neobvykle silného rovnostářství bývají spatřovány ve zvláštnostech formování moderního českého národa, pro něž byla do poloviny 19. století charakteristická absence jednak podnikatelských elit a zároveň i trvalá absence tzv. „Bildungsbürgertum“ (relativně uzavřená vrstva buržoazie hromadící bohatství na základě vzdělání) stejně jako neexistovala ani početně relevantní konzervativní aristokracie, jež by se ztotožnila s nacionalistickým programem. Tyto zvláštnosti sociální stratifikace moderní české „neúplné společnosti“ jsou pak kauzálně propojovány s levicovými a rovnostářskými tendencemi a nemůžeme vyloučit ani jejich vliv na popularitu komunistického hnutí v českých zemích.⁴⁸ I když je takové vysvětlení lákavé,

⁴⁴ BURKS 1961, s. 42-43.

⁴⁵ KÁRNÍK 2002, s. 523-257.

⁴⁶ SUDA, 1980, s. 92-93.

⁴⁷ PATOČKA, Jan. Filosofie českých dějin. In *Sociologický časopis*, 1969, č. 5, s. 457-472.

⁴⁸ Patrně nejdůkladněji v novější odborné literatuře tyto mentalitní aspekty rozpracoval ve své knize HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha : Slon, 2010.

naráží na problém prokázání kauzálního nexu mezi mentálními stereotypy a silou komunistického hnutí. Zároveň je tato teorie jen stěží aplikovatelná na ostatní národnosti Československa, k čemuž nám navíc chybí i příslušná odborná literatura.⁴⁹

* * *

Na řadě míst tohoto článku byla překročena pravidla rigorózní historické metody, podle níž musí být každý výklad příčinnosti v posledku podložen odkazem na dostatečně reprezentativní množství pramenů. Zároveň však historická věda by neměla rezignovat na zvažování hlubších příčin zkoumaných jevů, které se ovšem mnohdy nesnadno prameně dokládají a které často vyžadují aplikaci teorií vypůjčených z jiných vědních disciplín. Domácí historiografie, a to česká, stejně jako slovenská, si v tomto směru vždy počínala velmi zdrženlivě, což je ostatně dobře patrné i z poznámkového aparátu tohoto příspěvku, v němž je zjevné, že za horizont běžné deskripce volebních výsledků si častěji troufají vykročit badatelé působící v zahraničí. I s ohledem na fakt, že rozvažování jednotlivých rovin příčinnosti síly komunistického hnutí v meziválečném Československu nebyla dosud v domácí historiografii věnovaná soustavnější pozornost, rezignoval jsem jako autor na úsilí o kategorická tvrzení o tom, „*jak to vlastně bylo*“, a zvolil jsem raději žánr pouhé esejistické reflexe nad více či méně pravděpodobnými příčinami zkoumaných jevů. Proto také bych byl rád, kdyby i čtenář, jenž tento příspěvek dočetl až sem, na něj hleděl spíše jako na vykopnutý míč pro příští diskusi a nikoli jako standardní odborný text zastiťující se autoritativními závěry.

Cituj:

Rákosník, Jakub. Příčiny volebních úspěchů KSČ v první republice. Úvaha nad interpretačními možnostmi. In *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 1. ISSN 1337-6861.

...

Doc. PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D. (1977) pôsobí na Ústave sociálnych a hospodárskych dejín Filozofickej fakulty Karlovej univerzity a na Univerzite Jána Amosa Komenského v Prahe. Špecializuje sa na moderné sociálne dejiny a teóriu historiografie. Publikoval desiatky štúdií doma aj v zahraničí. Monografie: *Odvrátená tvár meziválečné prosperity* (Praha 2008); *Sověťizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960* (Praha 2010); *Kapitalismus na kolenou: Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934* (spoluautor Jiří Noha, Praha 2012).

---

⁴⁹ Ke Slovensku srv. BÚTORA, Martin – BÚTOROVÁ, Zora – KOLLÁR, Miroslav – MESEŽNIKOV, Grigorij. *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava : IVO; Kalligram, 2010.